TESTAMENT

«Ne zadrhti, ruko – šačica kostiju uvenulih na bijelom papiru počiva. List ovaj čeka ispovijest i poruku potonju, da kane na njega s pera i prstiju i da kažem samome sebi i onima koji mi smjerno nadlanicu cjelivaše i onima koji zlo posadiše ispred svake moje stope: bi Petar Cetinjski mitropolit crnogorski i primorski i kavaljer rosijski, bi i prođe, ne čekajte već njegovu riječ i kletvu, ne strijepite od sablje koja je oblik krsta imala, kida se jedan list slabašni sa stabla Njegoša i dah izdisajni napušta tijesna prsa, o koja se vazda lomiše uzdasi i leleci.

Što si tako nestrpljiva, čista hartijo, što mamiš ruku i poruku moju, zar su mi ure zemne odbrojane? Eto, već ni bolova u tijelu ne osjećam, no mi se čini da me tice lakokrile njišu, da zvona sama od sebe i samo za mene tihano bruje i pomriješe ljudski glasovi u blizinama, pa vidim kako se propinje onaj moj bijeli konj, i glave turske i glave francuske i glave crnogorske kotrljaju se niz urvine nevide, sa Visočice i Klobuka i Krusa, sa Debelog brijega i pokraj Omble, kotrljaju se i gruvaju o moja prsa i mravi iz očnih duplji ispadaju, mravi sitni, žuti, mravi zlatastijeh krila, i glave brzaju k meni, nijeme i šuplje glave iskežene, glave isušene na zidinama, ispunjene cikom vjetrova, isprane i bijele za ovaj sabor posječenih na prsima mojim...

Pa, šta da rečem u ovu noćnu uru samotnu, šta da rečem hartiji, žednoj i nemirnoj krajini?

Šaputahu da si svetac, pa svetu riječ od tebe čekaju.

Petre Markov, vladiko, kud je utekla tvoja svetiteljska riječ, volšebnica zvjezdana? Nema je pod ovim trošnim čelom, ni u grlu se osušila nije, niti je ispiše nepomenice na isteku iz grudi – tamo je majka Anđelija davno-predavno posadi. Braćo moja, Crnogorci i Brđani i vi izdvojenici crnogorisci, i ti brate Stijepo, i ti Savo, i ti Tomo, nema u meni svete riječi ognjevite, no mi je pod grlom šapat grcav i predsmrtno slab, i ruka se otima da ne lukavi ni mene ni hartiju, no da samo nacrta riječ kratkodahu, a dugi moj vijek ostade mi za plećima i magle i vuci suri po njemu se kovitlaju, pa ne mogu razdvojiti glavosjeke od posječenih»...

Lako li je mladima i zdravima da se šale s onima koji testament pišu ili da se podsmjehuju – ne zlobno – onome što je napisano, i sam vladika je, u vedrijim časovima, ponekad pričao o tome kako je ovaj ili onaj predsmrtnik započeo testament. Niko Durov reče: «U teškoj starosti i bojeći se strašne smrti»... A Pero Vučkov: «Da jest vjedenije vsakomu človeku, tko čuje i vidi sije pisanije, kako se ja Pero Vučkov nahodim u tijelu mučan, a u pameti, hvala bogu, zdrav»... Ili: «Izvjestno da budet vsakomu človeku, kako ja pop Bogdan činim ovi moj testament i za svojega života, a iz svoje čiste pameti»... Ili: «Da se zna, kako ja Vasilije Mrvošević činim ovo pismo čujući se u tijelu ljuto bolen, a u pameti zdrav»... I ovo: «kako se nahodim ja sveštenojeromonah Isaija u tijelu bolan, a pameti čiste i činim ovi testamenat bojeći se smrti»... Ili: «kako je Vučeta Vojinov, budući u lošu životu, a u čistoj pameti, činim ovi istiniti testament»... Ili: «Svaki čelovjek uviđa smert, čas smerti neznan jest»... I sve tako.

«A ja ne bih počinjao na isti način. Svi znaju da sam u tijelu odavno bolan i da sam čiste pameti, iako neprijatelji rekoše da sam pod stare dane izavetio (pitaće ih nebo za njihova djela!).

Ne umijem testament da pišem, no ću nanizati nešto kao poslanicu, kako sam naučio, poslanicu koju piše volja moja, od koje se niko prepanuti neće, no ću još jednom moliti, i mrtav ću moliti da prime ovo zajveštanje i da me poslušaju.

Htio bih da budem sam s riječima i ovom hartijom, kao sa ispovjednikom svojim, ali – ruka se trese, pa na mahove sama, ne pitajući me, počine na bjelini.

Kucnuh štapom o vrata:

Neka dođe Simo.

Moradoh da ga pričekam, taj se nemirni duh često nekud izgubi, pa ga valja tražiti. Ali, otkako me slabotinja satjerala na najtanje grane, nije se previše udaljavao od mene.

Prepustih mu mjesto kraj stola i zamolih ga da piše onako kako moja usta izgovaraju.

On pogladi tanko usukani brk i malo protegnu desnicu kao da se za nekakav teški rad sprema.

Ćelija izagna svaki drugi zvuk – ostade samo glas moj i hitro pero Sima Milutinoviča i moje vrelo disanje.

A sad upućujem svesrdno i najpotonje pozdravlje blagorodnoj gospodi duhovnog i mirskog čina, glavarima i starješinama i svemu narodu crnogorskom i brdskom – sam bog znade koliko sam muke zbog njih prepatio, a opet mi se teško od njih otkinuti, a još je teže iskazati zadnji pozdrav.

«Ruka Simova zastade – one velike usplamtjele oči počinuše mi na licu. Te su oči govorile: 'Zašto? Rano je za ovakav oproštaj. Zar to mora biti?'

A moja ruka je umorno i klonulo mahala i kazivala mu: 'Minu, minu vladika.'

On se opet okrenu onoj hartiji, na kojoj su se šarenili prvi redovi i sklopljenih očiju sačeka moje riječi.»

Svako znade i vidi da sam ja davnoga vremena oronuo i panuo, te ne mogu već nikuđ nešto od starosti, a najviše od svakojake muke i truda, koje sam u velji moj vijek za narod crnogorski i brdski podnosio i za slobodu hrišćanske vjere i našega otačastva pretrpio čuvajući narod i sirotinju kao dušu svoju. No to i sam videći i poznavajući svoju slabost i bolest neizlječivu i da mi se smrt približava, napisao sam neka potrebita pisma i knjige, tako i vama i semu narodu crnogorskom i brdskom napisah i ostavih ovu knjigu, koju svi da čujete i dobro razumijete prijed nego me ukopate.

«Sad mi izgleda da sam sve činio pravoga srca i čiste duše. A jesam li, doista? U mnogim vojevanjima šake ne mogu bez mrlje ostati – svaka je naredba bezdušna sablja u ruci. Karah li koga žešće no je zaslužio, posjekoh li kletvom nedužna, osvoji li me kad plaha krv – povedoh li ratnike u smrtni juriš i kad se nije moralo? Zapiši, Simo!»

Molim svakoga Crnogorca i Brđanina, maloga i velikoga, kojemu sam što sagriješio ili kakvu žalost učinio, da mi svak oprosti od svega srca i duše, i tako ja opraštam svakojega, maloga i velikoga, koji mi je god što sagriješio...

«Da mi bi da vidim svoj narod smiren i složan, pa da zadovoljno sklopim oči i da mi duša iz grudi pjevajući izleti i da mi se vid ugasi opijen njihanjem velikih kola narodnih po poljanama. I ne dočekah da vidim školu sazidanu i djecu s knjigama kako se oko učitelja sakupljaju. Veliki je rad valjalo započeti, ali zla ovoga svijeta jača su od mojih sila i ne stigoh ni do sredine puta. Preda mnom je obronak u koji propade tijelo, a put je onaj još naprijed, ne vidim ga ali znam da je tamo, naprijed, haj»...

Pak najprvi svemu narodu činim amanet i svom silom nebesnom zaklinjem svekoliko, da me s mirom u tišini i ljubavi opštenarodnoj krotko ukopate i ožalite, da ne bi ni krvnik krvniku tader progovorio ni grke riječi. Drugu vas molbu molim i strašnijem i svemogućijem Bogom zaklinjem, da na moje mrtve prsi vjeru zadate i utvrdite kroz svu našu zemlju i eparhiju, kroza sve nahije, sela i plemena, da niko nikoga ni za šta ne tiče do Đurđeva-dne i dotader, nadam se u Gospoda i Spasa našega, da će vam način življenja biti zanago učinjen i sud u svu zemlju carsku postavljen, koje sam ja u našega svagdašnjega pokrovitelja i branitelja isprosio i isplakao, i to sam vama i prijed govorio nekijema, da ja za vas i za opštenarodno blagopolučije i dobro življenje i brižim i rabotam, kako ćete i vi svikolici do malo vremena znati i vidjeti...

«A da ne bude smutnje oko stolice moje? Mogu potrčati mnogi, lakomi i vjetroglavi, te da razgrade ono što s mukom sabrah i podzidah. Nek čuju jasno moju riječ, a nadam se da će je primiti – nju sam za dugih noći godinama u sebi cijedio i tražio najzdraviju vitku mladiku čiste kore i srčike i zalivao je svojim suzama i znojem. I sad vidim: račva se žilavo stablo Njegoša i u svakom pâsu usahne i ostane bez omlada po jedna grana vladičanska, ali oko nje bujaju druge bratske grane i među njima je opet jedna koja će se osušiti – Danilo, Sava, Vasilije i ja, Petar Markov, mi smo te grane koje uvenuše bez cvjetanja, pod teretom krsta i pod teretom narodnim; ali braća naša pretočiše krv s koljena na koljeno... Da rečem riječ o nasljedniku? Moram. I zamoliću narod da ga primi i privije k sebi, jer je još premlad, dijete, još mu je meka dlaka i kost.»

... a ja na moje mjesto nasljednikom i upraviteljem i čuvateljem od svega mojega, narodskoga i crkvenoga, činim i ostavljam sinovca mojega Rada Tomova, u kojega se nadam da će biti čovjek od

posla i od razuma, koliko je preblagi Otac Nebesni blagovolio podariti, i kojega Bogu i caru našemu i svemu narodu crnogorskom i brdskom na vijeki preporučavam svijem srcem i svom dušom.

«I ne mogu spokojno na pragu vječnosti da počinem – još onda, davno, a meni se čini juče, maloprije, rekoše iz daleke zemlje: Petar Markov je truli lenjivac i lupež i lukava uš, koju valja pritisnuti između dva moćna carska nokta. A što te to sad boli, kad je vrijeme preko te klevete bacilo debeli pokrivač? Kako da neće, jadan! A zar je iko povjerovao toj optužbi? Sjećaš li se kako tvoji Crnogorci kriknuše ljuto i odbraniše te i ne dadoše da na tebe padnu gvožđa prognanika; ni gvožđa ni sjenka sramotna oblaka... I sad su me, potkraj života, olajavali pakosni ljudi: vladika izjede i poharči i svojti izdijeli ono para što iz Petrograda kao pomoć dohodi. To me ne boli, no žiga do samoga srca... Ali ne mogu, ne mogu počinuti ako se još jednom ne ispovijedim modrom usnom. Ne mogu otići ispod ovoga sunca, a da još jednom ne kažem o tome. Ćutao sam cijeloga vijeka i nosio nevid-ranu, sve da ne podjarim ovaj svoj osinjak protiv velikog pokrovitelja u kojeg smo vazda oči upirali. Ne mogu da vas ostavim, braćo moja, a da o tome ne progovorim, jer veliko stablo ne plače za sitnim grmenjem, silni se biju preko leđa nejakih... A ako koji od vas suzu za mnom pusti, nek to ne učini od žalosti što sam umro, već samo da i njom spere trag onih riječi i trag svake sumnje iz korijena. Jedna ista usta ne mogu dobrom riječi poništiti onu ružnu, prije rečenu. Jer svaka od tih riječi ima svoj dah, svoj život i svoju brazdu u vremenu. Ali tu ste vi, narod, vi neumitni svjedoci i sudije, vi čiji se vidik ne mjeri korakom jednog ljudskog života; vi ćete reći za jednu i za drugu riječ: ovoj je zlo kumovalo, a ova je istinita; trulo zrno neka potone, zdravo neka bliješti na suncu!»

... i ja vas vjerno i pošteno ovijem putem, na koji ću zadovijek, svakoga uvjeravam, da od sve lafe moskovske, kako se govori, ništa nikuđ destregao nijesam, no eto je sva u gotovu i na gomilu, i da je ona od Cara meni na obraz i na raspoloženje po mojim molbama došla, i na polzu svega naroda srpskoga, nego da te novce ni ja bez velike preše i najveće nužde ne trošim, kako i nijesam nikuđ ni dinara, do što sam na kuluk, dokle ga opet silni i bezumni ljudi ne razvrgoše, za koje ja čist ostajem pred ljudima i pred Bogom. Pak sam i ja za te novce našemu caru i pokrovitelju pisao, da učini on za te njegove aspre kakvu hoće naredbu, i odgovorio mi je, da će svojega oficijala ovamo poslati, koji će i te aspre primiti i harčiti na sud, koji će on postaviti u našu zemlju, i moja je najveća rana na srcu, koju ću i u grob ponijeti, što i to još ne dočekah za moga života. Ako bi se ko našao u narodu našem da ne primi ove moje potonje riječi i preporuke za istinite, ili ako ne bi sve tako poslušao, kako ova knjiga izgovara, nego bi kakvu smutnju i razdor među narodom usudio se činiti slovom ili djelom, toga svakoga, koji god on bio, mirski ili duhovni, ja na smrtni čas moj vječnome prokletstvu i anatemi predajem kako njega, tako i njegov rod i porod, da mu se trag i dom iskopa i utre!

«Stani, Simo, stani zaboga! Eto, ni u razdvoj života i smrti ne mogah bez kletve, prokleta da je... Napiši, brzo napiši bar koju dobru riječ!»

Svijema pak dobrijema, vijernijema i koji god ovo moje potonje pismo posluša i izvrši, da bude moje najusrdnije, otačasko i arhipastirsko blagoslovenije od roda u rod...

«I čini mi se – sad mi je lakše. Iskazana je potonja poruka. I lakše će biti mojem sinovcu Radu. Dodaj mi, Simo, tu hartiju da je preletim okom i da svoj potpis stavim pri dnu

lista. I pečat onaj veliki udari – nek je vjerovano svakome i za sva vremena da je to moje i od mene.»

«Ostavite me samog!

Evo, otkide se od mene i to crnilo – gavranov trag na hartiji. Testament.

Je li to potonje?

Je li to sve moje i od mene?

Ostavljam li još koji trag, zaboga?

Tragovi – šta su oni?

Odlazim li, gazeći po meku tlu – bar jedan krug sunca vidjeće otiske. Moj hod zadihani i rane zemne.

Stupam li bos po kamenjaru – e, onda tragovi-rane ostaju na stopalima. Tako i jeste. I rane sa sobom odnosim.

I šta?

Sad ne mogu šiljati krst svoj umjesto mene istoga. I već ne mogu ni vjernoga oca igumana Mojseja slati... On mi je po svemu najbliži – muka, mah i mač, molitva... On bi mi obnoć šaptao nešto o zelenu Limu. A nije zelen, reče, od kakva ijeda, no od gore i zelena lista... Slušam ga i čudim se: dok Mojsej zbori jasno i oglasito, traje li u njemu jeka zelene rijeke i dvovrha Koma i lisnate gore?

A skole li me bolovi, Mojsejev široki dlan podmetne mi se pod glavu – i ne biva toplijeg jastuka od dlana.

I već ne mogu igumana Mojseja slati – s mojijem krstom – umjesto mene samoga... u nečesovo vrijeme sjutrašnje...

Ni poruke svoje ljudima? Blagi bože, svemilosni – zar je i tvoja riječ vrletna nad mojim kršnim nogostupima? Zar odnosim sa sobom sve što sam za duga... za malovremena života... zborio i pisao?

Ili u riječ – kao u laki grob. Ploča da se ne vidi – riječ da se ne čuje...»

SADRŽAJ